

Richard Flanagan

IZDAVAČ**buybook**

Radićeva 4, Sarajevo

Tel: + 387 33 550-495

Fax: + 387 33 550-496

redakcija@buybook.ba

www.buybook.ba

buybook

Turinina 7, Zagreb

Tel: + 385 98 232-813

buybook-zg@hotmail.com

ZA IZDAVAČA

Goran Samardžić

Damir Uzunović

Lada Jurković

NASLOV IZVORNIKA

The Narrow Road to the Deep North

Copyright © 2013, Richard Flanagan

Za bosanski jezik © Buybook

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige ne smije se reproducirati u bilo kojem obliku bez prethodnog dopuštenja izdavača.

PREVOD S ENGLESKOG

Danko Ješić

UREDNIKA

Lana Krstić

LEKTURA

Boris Tomić

KOREKTURA

Buybook

LAYOUT

Boriša Gavrilović

DIZAJN NASLOVNICE

Aleksandra Nina Knežević

ŠTAMPA

Grafotisak, Grude

Richard Flanagan

USKA STAZA KA DALEKOM SJEVERU

S engleskog preveo Danko Ješić

Sarajevo / Zagreb, 2015.

Za zarobljenika san byaku san jū go (broj 335)

Majko, oni pišu pjesme.

Paul Celan

Duboko iz
tučka božura – povlači se
sa žaljenjem pčela.

Basho

1.

Zašto je, uvijek, na početku svega svjetlost? Najranije uspomene Dorriga Evansa bile su na obilje sunčeve svjetlosti koja je ispunjavala unutrašnjost crkve u kojoj je sjedio s majkom i bakom. Drvene crkve. Zasljepljujuća svjetlost i on koji nesigurno hoda, ulazi i izlazi iz njene transcendentalne dobrodošlice, u naručje žena. Žena koje su ga voljele. Kao da ulazi u more i vraća se na žalo. Ne prestano.

Blagoslovljen bio, kaže njegova majka dok ga grli i pušta ga da ode. Blagoslovljen bio, dječčače.

To mora da je bila 1915. ili 1916. Tad je imao godinu ili dvije. Sjene su došle kasnije u obličju uzdignute podlaktice, crnog obrisa koji poskakuje na masnoj svjetlosti petrolejke. Jackie Maguire je sjedio u maloj kuhinji Evansovih, i plakao. Tad niko nije plakao, osim beba. Jackie Maguire je bio starac, možda četrdesetogodišnjak, možda stariji, i pokušavao je obrisati suze s rošavog lica naldanicom. Ili možda prstima?

Samo njegovo plakanje bilo je nepromjenljivo u sjećanju Dorriga Evansa. Bio je to zvuk kao da se nešto lomi. Njegov usporavajući ritam podsjećao je na tupkanje zečijih zadnjih nogu dok ga dave uzicom – jedini sličan zvuk koji je ikad čuo. Imao je devet godina, ušao je u kuću da mu majka pogleda krvavi plik na palcu, i nije imao s čime drugim da to uporedi. Vidio je odraslog čovjeka kako plače samo jednom ranije, zaprepašćujući prizor kad se njegov brat Tom vratio iz Velikog rata u Francuskoj, i izašao iz voza. Bacio je torbu na vrelu prašinu pored pruge i iznenada briznuo u plač.

Gledajući brata, Dorrigo Evans se pitao šta je to bilo što je rasplakalo odraslog muškarca. Kasnije, plakanje je postalo samo potvrđivanje osjećajnosti, a osjećajnost jedini kompas u životu. Osje-

čajnost je postala pomodna, a emocije su postale pozorište u kojem su ljudi bili glumci koji više nisu znali ko su kad siđu s pozornice. Dorrigo Evans će živjeti dovoljno dugo da vidi sve te promjene. I pamtit će vrijeme kad su se ljudi sramili plakanja. Kad su se plašili slabosti koju je ono prikazivalo. Nevolja do kojih je vodilo. Doživjet će da vidi kako ljude hvale zbog stvari koje nisu vrijedne hvale, samo zato što se smatralo da je istina loša za njihova osjećanja.

Te noći kad se Tom vratio kući, spalili su Kaisera na lomači. Tom nije ništa pričao o ratu, o Nijemcima, o bojnim otrovima i tenkovima i rovovima o kojima su slušali. Ni o čemu ništa nije rekao. Osjećanja jednog čovjeka nisu uvijek jednaka čitavom životu. Ponekad nisu jednaka ničemu. Samo je zurio u plamen.

2.

Sretan čovjek nema prošlost, a nesretan nema ništa osim prošlosti. Dorrigo Evans u starosti nikad nije znao da li je ovo pročitao ili izmislio. Izmislio, promiješao i raščlanio. Neumoljivo raščlanio. Iz stijene u šljunak u prah u blato i tako je to sa svijetom, kao što je njegova majka govorila kad je zahtijevao da zna razloge ili objašnjenje o tome zašto je svijet ovakav ili onakav. Svijet postoji, govorila je ona. Jednostavno *postoji*, dječaće. Pokušavao je iskopati taj kamen iz zemlje, kako bi napravio tvrđavu za igru koju je igrao, kad mu je drugi, veći kamen pao na palac, praveći veliki i bolan krvavi plik ispod nokta.

Majka je podigla Dorriga na kuhinjski sto, gdje je svjetlost peptrolejke bila najjača i, izbjegavajući čudan pogled Jackieja Maguirea, približila sinovljev palac svjetlu. Jackie Maguire je rekao nekoliko rečenica između jecaja. Njegova žena je prethodne sedmice otišla vozom u Launceston, s njihovim najmlađim djetetom, i nije se vratila.

Dorrigova majka je uzela nož za meso. Na oštrici se vidio žućkasti trag zgrušanog ovčijeg loja. Spustila je vrh noža u vatru u štednjaku. Mali pramen dima podigao se i ispunio kuhinju mirisom izgorjele ovčetine. Izvadila je nož, crvenog vrha koji se presijavao, s iskricama blistave usijane prašine, a taj prizor je Dorrigo bio istovremeno i magičan i zastrašujući.

Samo mirno, rekla je, hvatajući ga za šaku, tako snažno da se zaprepastio.

Jackie Maguire je pričao kako je išao vozom do Launcestona i tražio je, ali je nije mogao naći. Dok je Dorrigo Evans gledao, usijani vrh mu je dodirnuo nokat i počeo se dimiti dok je majka pravila rupu kroz pokozicu. Čuo je kako Jackie Maguire govori...

Nestala je s lica zemlje, gospođo Evans.

I dim je ustuknuo pred mlazićem tamne krvi iz palca, i bol krvavog plika i užas usijanog noža za meso su nestali.

Gubi se, rekla je Dorrigova majka, gurajući ga sa stola. Gubi se, dječaće.

Nestala!, rekao je Jackie Maguire.

Sve ovo događalo se u danima kad je svijet bio širok a ostrvo Tasmanija još uvijek bilo čitav svijet. A od njegovih mnogih udaljenih i zaboravljenih naselja, malo ih je bilo zaboravljenijih i udaljenijih od Clevelanda, seoceta od četrdesetak duša, gdje je Dorrigo Evans živio. Staro selo za obuku zatvorenika propalo je i zaboravljeno, a sad je postojalo samo kao usputna željeznička stanica, šačica georgijanskih građevina i razbacanih drvenih kućica s verandama, zaklon za one koji su izdržali čitav vijek progonstva i gubitka.

U okruženju šume skvrčenih eukaliptusa i mimoza koji su se njihali i buđali na vrelini, u selu je tokom ljeta bilo vrelo i teško, a teško, samo teško, tokom zime. Elektricitet i radio još uvijek nisu bili stigili, a da nisu bile dvadesete godine dvadesetog vijeka, lako su mogle biti pedesete ili osamdesete godine devetnaestog vijeka. Mnogo godina kasnije je Tom, čovjek nesklon alegoriji ali možda potaknut, ili je tako Dorrigo mislio tad, sopstvenom neumitnom

smrću i pratećim užasom starosti – kako je život sâm alegorija a prave priče nema – kazao kako je to izgledalo kao duga jesen umirućeg svijeta.

Njihov otac je radio na održavanju pruge, i njegova porodica je živjela u daščari *Tasmanijske državne željeznice*, pored pruge. U ljeto, kad bi ponestalo vode, donosili bi je vedrima iz rezervoara namijenjenog parnim lokomotivama. Pokrivali su se krznima oposuma koje su lovili, i hranili se uglavnom zečevima koje su hvatali u zamke i valabijima koje su lovili puškom i krompirima koje su uzgajali i hljebom koji su pekli. Njihov otac, koji je preživio depresiju s kraja devedesetih godina devetnaestog vijeka i gledao ljude kako umiru od gladi na ulicama Hobarta, nije mogao povjerovati svojoj sreći što se obreo u ovakvom radničkom raju. U manje optimističnim trenucima također bi rekao: “Živi kao pas i umrijet ćeš kao pas.”

Dorrigo Evans je poznao Jackieja Maguirea s praznika koje je povremeno provodio s Tomom. Da bi stigao do Toma, vozio bi se na tovarnim kolima Joea Pikea od Clevelanda do skretanja za Fingal Valley. Dok je stari tovarni konj, koga je Joe Pike zvao Gracie, prijatno kaskao, Dorrigo bi se njihao tamo-amo i zamišljao sebe kako se pretvara u granu jednog od onih izrazito izuvijanih eukaliptusa koji su presijecali i prekrivali veliko plavo nebo iznad. Mirisao bi vlažnu koru i suho lišće i gledao kako jata zelenih i crvenih papagaja čavrljaju iznad. Upijao bi pjesmu kraljića i medo-jeda, praskavi zov drozdova, naglašene mirnim Gracienim kasom i škripom i lupom kožne orme, drvenih osovina i željeznih lanaca, kosmos osjećaja koji su se vraćali u snovima.

Vozili bi se starim kolskim putem, pored hotela koji je željeznička kompanija zatvorila, sad oronulim, blizu ruine u kojoj je živjelo nekoliko osiromašenih porodica, uključujući i onu Jackieja Maguirea. Svakih nekoliko dana bi oblak prašine najavio dolazak nekog motornog vozila, i djeca bi izašla iz grmlja i hotela i jurila za tim bučnim oblakom dok im se u plućima ne zažari vatra a noge ne postanu olovne.

Kod skretanja za Fingal Valley Dorrigo Evans bi sišao s kola, mahnuo Joeu i Gracie i pješačio do Llewellyna, gradića poznatog uglavnom po tome što je bio manji čak i od Clevelanda. Kad bi stigao u Llewellyn, skrenuo bi na sjeveroistok kroz ograđene pašnjake i, idući suprotno od velikog snijegom prekrivenog masiva Ben Lomonda, krenuo kroz šipražje prema snježnom predjelu iza Bena, gdje je Tom radio dvije sedmice, a sedam dana imao slobodno, kao lovac na oposume. Kasno popodne stigao bi do Tomove kuće, špilje ugniježdene u zaklonjenoj oštroj uvali ispod grebena. Ta špilja je bila malo manja od njihove kuhinje s kosom tavanicom, i u njenom najvišem dijelu Tom je mogao stajati pognute glave. Sužavala se kao jaje na svakom kraju, a otvor joj je bio zaklonjen rogozinom, što je značilo da vatra može gorjeti čitavu noć, zagrijavajući špilju.

Ponekad bi Tom, sad dvadesetogodišnjak, pozvao Jackieja Maguirea da radi s njim. Tom, koji je imao lijep glas, počesto bi nešto otpjevao uvečer. A poslije toga, pored vatre, Dorrigo bi naglas čitao iz nekih starih časopisa *Bulletin* i *Smith's Weekly* koji su činili biblioteku te dvojice lovaca na oposume, Jackieju Maguireu, koji nije umio čitati, i Tomu, koji je tvrdio da umije. Voljeli su kad im je Dorrigo čitao iz rubrike *Savjeti tete Rose*, ili narodne balade koje su smatrali *domišljatim*, a ponekad čak i *veoma domišljatim*. Poslije nekog vremena, Dorrigo je počeo da za njih uči napamet druge pjesme iz knjige koju su u njegovoj školi zvali *Zbirka engleske poezije*. Njihova omiljena pjesma bio je Tennysonov *Uliks*.

Rošavog lica koje se smiješilo na svjetlosti vatre, blistavog kao tek ispečen kolač od šljiva, Jackie Maguire bi rekao: O, te starine! Umjeli su ispreplesti riječi čvršće nego mesingana žica koja davi zeca!

A Dorrigo nije rekao Tomu šta je vidio sedam dana prije nestanka gospođe Maguire: njegov brat stavlja joj ruku ispod suknje, a ona – sitna strastvena žena, egzotično tamnopusuta – naslonjena na kokošinjac iza hotela. Tomovo lice bilo joj je zariveno u vrat. Znao je da je njegov brat ljubi.

Dorrigo je godinama mislio na gospođu Maguire, čije ime nikad nije saznao, čije ime je bilo kao hrana o kojoj je sanjao svakog dana u logoru za ratne zarobljenike – bilo je tamo i nije bilo tamo, svrdlalo mu je lobanju, kao neka stvar koja uvijek nestaje kad je nadohvat ruke. A s vremenom je sve rjeđe mislio na nju; a poslije još nekog vremena, više uopće nije mislio na nju.

3.

Dorrigo je bio jedini u porodici koji je položio prijemni ispit u dvanaestoj godini i dobio stipendiju za srednju školu *Launceston*. Bio je zreo za svoje godine. Prvog dana, na pauzi za ručak, izašao je u dvorište, livadu punu sparušene trave i prašine, kore i lišća, s nekoliko velikih eukalptusa na jednom kraju. Gledao je velike dječake iz trećeg i četvrtog razreda, neke sa zulufima, dječake s muškim mišićima, poredane u dvije vrste, kako se komešaju, guraju, kreću kao u nekom urođeničkom plesu. Zatim je počela čarolija šutiranja lopte. Jedan dječak bi šutnuo loptu iz svoje vrste, preko čitavog dvorišta, do druge vrste. A dječaci iz te vrste bi zajedno potrčali prema lopti i – ako je letjela visoko – skakali u pokušaju da je uhvate. I koliko god ta borba bila nasilna, onaj ko bi uhvatio loptu postajao je nedodirljiv. A njemu je pripadala i čast... nagrada da šutne loptu natrag, do druge vrste, gdje bi se čitav proces ponavljao.

I tako je to potrajalo čitavu pauzu za ručak. Neizbježno, stariji momci su dominirali, hvatali najviše lopti, šutirali najviše puta. Neki mlađi dječaci su se domogli nekoliko lopti i šuteva, mnogi jednom ili nijednom.

Dorrigo je sve to gledao tokom prve pauze za ručak. Neki drugi učenik prvog razreda rekao mu je da moraš biti najmanje u drugom razredu kako bi dobio priliku da učestvuješ u igri – veliki dječaci su bili suviše jaki i brzi; nije im bilo strano da udare laktom u

glavu, pesnicom u lice, koljenom u leđa, samo da se otarase protivnika. Dorrigo je primijetio neke manje dječake koji su se muvali iza te vrste, nekoliko koraka iza, spremni da se ustreme na povremeni šut koji bi išao previsoko, preljetajući okupljene.

Drugog dana, pridružio im se. A trećeg dana, nalazio se blizu vrste starijih dječaka kad je, iznad njihovih ramena, vidio kako lelujava lopta leti visoko iznad njih. Za trenutak je zastala na sunčevoj svjetlosti, i on je shvatio da je to lopta koju on treba uhvatiti. Dok je trčao naprijed prema vrsti, mogao je nanjušiti šumske mrave na eukaliptusu, osjetiti izdužene sjenke njegovih grana kako padaju. Vrijeme se usporilo, imao je sav potreban prostor na mjestu prema kojem su najveći i najjači dječaci sad trčali. Shvatio je da je lopta koja lebdi ispred sunca njegova i da je samo treba dosegnuti. Vidio je samo tu loptu, ali je osjetio da je neće uhvatiti ako bude trčao trenutnom brzinom, i zato je skočio, stopala je naslonio na leđa jednog od dječaka, koljena na ramena nekog drugog i tako se popeo, obasjan blistavom svjetlošću sunca, iznad svih ostalih dječaka. Na vrhuncu njihove borbe, ispružio je ruku visoko, osjetio je da mu lopta pada u ruke, i znao je kako se sad može skloniti sa sunca.

Stežući čvrsto loptu, pao je na leđa tako jako da je izbio gotovo sav vazduh iz pluća. Isprekidano dišući, ustao je i stajao tu na svjetlosti, držeći jajastu loptu, spremajući se da se priključi većem svijetu.

Dok je teturao unazad, gužva oko njega se račistila.

Ko si ti, jebote?, pitao je jedan veliki dječak.

Dorrigo Evans.

To je bilo sjajno, Dorrigo. Ti šutiraš.

Miris eukaliptusove kore, snažno, plavičasto svjetlo tasmanijskog podneva, tako oštro da je morao žestoko žmirkati kako bi ga spriječio da mu poreže oči, vrelina sunca na njegovoj zategnutoj koži, jake, kratke sjenke ostalih, osjećaj stajanja na nekom pragu, veseli ulazak u novi univerzum dok tvoje staro ja još uvijek ostaje prepoznatljivo i opipljivo i još uvijek prisutno – sve te stvari kojih

je bio svjestan, kao vrele prašine, znoja ostalih dječaka, smijeha, čudne čiste radosti druženja.

Šutni je!, čuo je kako neko viče. Šutni jebenu loptu prije nego što se zvono oglasi i sve se završi.

I u najdubljim dijelovima svog bića, Dorrigo Evans je shvatio kako je čitav njegov život bio putovanje do ove tačke kad je imao svoj trenutak uzleta ka suncu i kako će odsad zauvijek putovati sve dalje odavde. Ništa mu više neće biti tako stvarno. Život više nikad neće imati takvo značenje.

4.

Mudar si ti klippan, ha?, kazala je Amy. Ležala je s njim na krevetu u hotelskoj sobi, osamnaest godina nakon što je vidio Jackieja Maguirea kako plače pred njegovom majkom, uvrćući mu kratku kosu dok joj je recitovao *Uliksa*. Soba se nalazila na trećem spratu nekog oronulog hotela i imala je duboku verandu koja im je – zaklanjajući pogled na put ispod i obalu prekoputa – davala utisak kako sjede na Južnom okeanu, čije vode neprestano udaraju u žalo i povlače se.

To je trik, rekao je Dorrigo. Kao vađenje novčića iz nečijeg uha.

Ne, nije.

Ne, rekao je Dorrigo. Nije.

Pa, šta je onda?

Dorrigo nije bio siguran.

A ti Grci, Trojanci, šta je s njima? Kakva je razlika?

Trojanci su bili porodica. Poraženi su.

A Grci?

Grci?

Ne. *Port Adelaid Magpies*. Naravno, Grci. Šta su oni?

Nasilje. Ali Grci su naši junaci. Oni pobjeđuju.

Zašto?

Nije tačno znao zašto.

Naravno, tu je i taj njihov trik, rekao je. Trojanski konj, dar bogovima u kojem se krila smrt za ljude, nešto u nečemu.

Zašto ih onda ne mrzimo? Te Grke?

Nije znao tačno zašto. Što je više mislio o tome, sve manje je znao zašto je tako, i zašto je trojanska porodica bila osuđena na propast. Imao je osjećaj da su *bogovi* samo drugo ime za vrijeme, ali učinilo mu se kako je to glupo reći baš kao i nagovijestiti da bogove nikad ne možemo pobijediti. Ali s dvadeset sedam, uskoro dvadeset osam godina, već je bio pomalo fatalist u vezi sa svojom sudbinom, a možda i sa sudbinom drugih. Kao da se život mogao samo posmatrati a nikad objasniti, a riječi – sve te riječi koje uvi-jeno govore o stvarima – bile su mu najistinitije.

Gledao je preko Amynog nagog tijela, iznad polumjeseca između njenih dojki i kuka, s oreolom majušnih malja, u mjesto gdje je, iza oronulih balkonskih vrata s izljuspanom bijelom bojom, mjesočina stvarala uzak put preko mora, koji se protezao dalje od njegovog pogleda u raširene oblake. Kao da ga je čekao.

*Moj je naum,
Da jedrim iza obzorja, gdje tonu
na zapadu zvijezde, do smrti svoje.*

Zašto toliko voliš riječi?, pitala ga je Amy.

Majka mu je umrla od tuberkuloze kad mu je bilo devetnaest godina. Nije bio kraj nje. Nije bio čak ni u Tasmaniji, već na kopnu, studirao je, kao stipendist, na Medicinskom fakultetu u Melbourneu. Ustvari, razdvajalo ih je nešto više od jednog mora. Na fakultetu je upoznao ljude iz velikih porodica, ponosne na dostignuća i porodična stabla koja su se protezala na period prije osnivanja Australije, sve do uglednih engleskih porodica. Mogli su navesti mnoga pokoljenja svojih porodica, njihove političke funkcije, kompanije i dinastičke brakove, njihove palate i farme ovaca. Tek u starosti je shvatio kako je većina toga bila maštarija veća od ičeg što je Trollope ikad napisao.

U jednom smislu to je bilo neopisivo dosadno, u drugom zavidljivo. Nikad dotad nije upoznao ljude tako sigurne u sebe. Jevreji i katolici su bili manje vrijedni, Irci ružni, Kinezi i Aboridžini nisu ni bili ljudi. Nisu mislili takve stvari. Znali su to. Divio se nekim čudnim stvarima. Njihovim kamenim kućama. Težini njihovog pribora za jelo. Njihovom nepoznavanju života drugih ljudi. Njihovom sljepilu za ljepote prirode. Volio je svoju porodicu. Ali nije bio ponosan na nju. Njihovo glavno dostignuće bilo je preživljavanje. Bit će mu potreban čitav život da uvidi kakvo je to dostignuće. U to vrijeme – i u poređenju s počastima, bogatstvom, nekretninama i slavom koje je sad prvi put susreo – to mu je izgledalo kao neuspjeh. I umjesto da iskaže stid, jednostavno ih se klonio do majčine smrti. Na njenoj sahrani nije plakao.

Ajde, Dorry, rekla je Amy. Zašto? Prelazila mu je prstom preko bedra.

Poslije se počeo plašiti zatvorenih prostora, gužve, tramvaja, vozova i zabava, svih stvari koje su ga gurale unutra i gasile svjetlo. Nije mogao disati. Čuo ju je u snu, kako ga doziva.

Dječaće, govorila bi, dođi ovamo, dječaće.

Ali on nije odlazio. Gotovo je pao na ispitima. Neprestano je čitao *Uliksa*. Igrao je ponovo fudbal, tražeći svjetlost, svijet koji je nakratko ugledao u crkvi, kako se diže i diže prema suncu, sve dok nije postao kapetan, sve dok nije postao ljekar, sve dok nije postao hirurg, sve dok nije ležao u krevetu u tom hotelu s Amy, gledajući kako se mjesec diže iznad doline njenog trbuha. Neprestano je čitao *Uliksa*.

*Dug dan jenjava: mjesec se sporo penje: duboki
Jecaji mnogi. Dođite, prijatelji moji,
Prekasno nije da potražimo neki nov svijet.*

Očajnički je zgrabio svjetlost na početku svega.
Neprestano je čitao *Uliksa*.
Pogledao je Amy.

Riječi su bile prva lijepa stvar koju sam upoznao, kazao je Dor-rigo Evans.

5.

Kad se probudio, sat kasnije, ona je obojila usne u jarkocrveno, stavila maskaru na plave oči i podigla kosu, otkrivajući lice.

Amy?

Moram da idem.

Amy...

Osim toga...

Ostani.

Zašto?

Ja...

Zašto? Čula sam to...

Želim te. U svakom trenutku te želim.

... previše puta. Hoćeš li ostaviti Ellu?

Hoćeš li ti ostaviti Keitha?

Moram ići, rekla je Amy. Rekla sam da ću se vratiti za sat vremena. Večeras je noć za kartanje. Možeš li vjerovati?

Vratit ću se.

Hoćeš li?

Hoću.

A onda?

To bi trebala biti tajna.

Mi?

Ne. Da. Ne, rat. Vojna tajna.

Molim?

Isplovljavamo. U srijedu.

Molim?

Za tri dana...

Znam kad je srijeda. Kuda?

U rat.
 Kuda idete?
 Kako da znamo?
 Kuda idete?
 U rat. Posvuda je, taj rat, zar ne?
 Hoću li te ponovo vidjeti?
 Ja...
 Mi? Šta je s nama?
 Amy...
 Dorry, hoću li te ponovo vidjeti?

6.

Dorrigo Evans se osjećao kao da je pedeset godina prošlo u šištavom drhtaju klima-uređaja. Tableta za anginu pectoris već je počela djelovati, stezanje u njegovim grudima je popustilo, trnci u ruci prestali, i mada je neki ljudi unutrašnji poremećaj nepoznat medicini ostao u njegovoj uzdrhtaloj duši, osjećao se dovoljno dobro da se vrati iz hotelskog kupatila do spavaće sobe.

Dok se vraćao do njihovog kreveta, gledao je njeno golo rame; nježnu put i oblinu koja ga nikad nije prestajala uzbuđivati. Djeimično je podigla lice rumeno od sna, i upitala...

O čemu si pričao?

Legao je i zagrlio je, a onda je shvatio kako je ona mislila na prethodni razgovor, prije nego što je zaspala. Negdje u daljini – kao da prkosi svim sjetnim zvucima ranog jutra koji su ulazili i izlazili iz njihovog gradskog hotela – neka kola su glasno zabrujala.

Sumorno joj je prošaputao odgovor, kao da je to očigledno, a onda je, shvativši da nije, dodao: Gardiner. Donjom usnom očešao joj je kožu dok je govorio. Ne mogu se sjetiti njegovog lica, kazao je.

Nije kao tvoje lice, rekla je.

Nije bilo svrhe, mislio je Dorrigo Evans, Garavi Gardiner je umro i nije bilo nikakve svrhe. A onda se zapitao zašto ne može da napiše nešto tako jednostavno i očigledno, i pitao se zašto ne može da vidi lice Garavog Gardinera.

To je prokletu neizbježno, rekla je.

Nasmiješio se. Nikad se nije mogao sasvim naviknuti na to da ona koristi riječi kao što je prokletu. Mada je znao kako je vulgarna u duši, njen odgoj je zahtijevao tako neobičan izbor riječi. Spustio je svoje staračke suhe usne na njeno rame. Šta je to u ženama što ga navodi da čak i sad treperi kao list?

Ne mogu uključiti televizor niti otvoriti časopis, nastavila je, podgrijavajući sopstvenu šalu, a da ta njuška ne izviri odnekud.

A Dorrigu Evansu se činilo da vlastito lice, koje nikad nije pretjerano cijenio, vidi svugdje. Otkako je došao u žižu javnosti prije dvije decenije, u jednoj televizijskoj emisiji o sopstvenoj prošlosti, počelo je zuriti u njega sa svih strana, od dopisa humanitarnih organizacija do memorijalnih novčića. Nosat, zbunjen, neuredan, nekad kovrdžava crna kosa sad je bila bijela, rijetka i valovita. U godinama kad je većina njegovih vršnjaka *propadala*, on se ponovo uspinjao prema svjetlosti.

Sasvim neobjašnjivo, posljednjih godina postao je ratni heroj, čuven i cijenjen hirurg, slika i prilika jednog vremena i tragedije, tema biografija, pozorišnih komada i dokumentarnih filmova. Predmet divljenja, oduševljenja, ulizivanja. Bilo mu je jasno kako je imao neke osobine, navike i historiju ratnog heroja. Ali to nije bio on. Samo je bio uspješniji u življenju nego u umiranju, a više nije ostalo mnogo preživjelih ratnih zarobljenika. Odbiti poštovanje značilo je vrijeđati uspomenu na umrle. To nije mogao uraditi. A pored toga, više nije imao ni snage.

Kako god da su ga zvali – heroj, kukavica, varalica – sad je to imalo sve manje veze s njim. To je pripadalo svijetu koji mu je bio još udaljeniji i neopipljiviji. Shvatio je da mu se divi čitava nacija, da oni koji su morali raditi s njim kao ostarjelim hirurgom pomalo očajavaju, a blago ga preziru i možda mu zavide mnogi drugi

ljekari koji su radili slične stvari u zarobljeničkim logorima ali koji su osjećali, nažalost, kako u njegovom karakteru postoji nešto čega nema u njihovim, što ga je uzdiglo u očima javnosti.

Dođavola s tim dokumentarcem, rekao je.

Ali u to vrijeme mu nije smetala pažnja. Možda je potajno čak i uživao u tome. Ali više ne. Bio je svjestan svojih kritičara. Uglavnom se slagao s njima. Sopstvena slava izgledala mu je kao pogrešna procjena drugih. Izbjegavao je ono što je smatrao očiglednim životnim greškama, kao što su politika i golf. Ali njegovi pokušaji da razvije novu hirurgsku tehniku za uklanjanje raka debelog crijeva bili su neuspješni i, što je još gore, možda su indirektno doveli do smrti nekolicine pacijenata. Načuo je kako ga je Maison nazvao mesarom. Možda je, kad sad razmisli o tome, bio nepromišljen. Ali da je uspio, znao je da bi hvalili njegovu odvažnost i viziju. Njegovo neumorno ženskarenje i prevara koja je neizostavno išla s tim bili su privatni skandali, javno ignorisani. Još uvijek je mogao zaprepastiti čak i sebe – lakoća i spremnost s kojom je mogao lagati i manipulirati i varati – i njegova slika o samom sebi bila je, osjećao je, očekivano loša. Ne samo njegova taština, već i nepromišljenost.

Čak i u ovim godinama – napunio je sedamdeset sedam prošle sedmice – bio je zburjen onim što mu je njegova priroda učinila od života. Napokon, shvatio je kako ga je ista neustrašivost, isto odbijanje da prihvati uobičajeno, isto oduševljenje igrama i ista beznačajna strast da vidi dokle stvari mogu da doguraju, natjerala da u logorima pomaže drugima i u naručje Lynette Maison, supruge bliskog kolege, Ricka Maison, također člana Vijeća hirurga, briljantnog, uvaženog i sasvim nezanimljivog čovjeka. Više nezanimljivog nego briljantnog i uvaženog. Nadao se da će u predgovoru koji je tog dana pisao – ne opterećujući ga nepotrebnim otkrićima – nekako uspjati da dovede stvari u red iskrenom poniznošću, da povрати svoju stvarnu ulogu ljekara, ništa više i ništa manje, i povрати ispravno sjećanje na mnoge zaboravljene, skrećući pažnju na njih umjesto na sebe. Nekako je želio da

ispravi stvari. Negdje duboko u sebi, plašio se da će takvo uniženje, takva poniznost, samo dodatno ići njemu u prilog. Bio je u klopci. Njegovo lice je bilo posvuda, ali njihova lica više nije mogao vidjeti.

Postao sam samo ime, kazao je.

Koje?

Tennyson.

Nikad nisam čula za njega.

Uliks.

Niko ga više ne čita.

Niko više ništa ne čita. Oni misle da je Browning neki pištolj.

Mislila sam da čitaš samo Lawsona.

I čitam. Kad ne čitam Kiplinga ili Browninga.

Ili Tennysona.

Ja sam dio svega što sam upoznao.

To si izmislio, rekla je.

Ne. To je veoma... kako se ono kaže?

Prikladno?

Da.

Možeš da izrecituješ sve to, rekla je Lynette Maison, prelazeći rukom preko njegovog usahlog bedra. A i mnogo toga drugog. Ali se ne sjećaš nečijeg lica.

Da.

Shelley mu se ukazao na smrti, i Shakespeare. Došli su mu dobrovoljno i bili su dio njegovog života *koliko* i njegov život. Kao da se život može sažeti u jednu knjigu, rečenicu, nekoliko riječi. Tako jednostavne riječi. Ti na smrti pir dođe. Blijed, hladan i sanjarski osmijeh. O, te starine.

Smrt je naš ljekar, kazao je. Smatrao je njene bradavice čudesnima. Neki novinar ga je te večeri pitao o bombardovanju Hirošime i Nagasakija.

Jednom, možda, kazao je taj novinar. Ali dvaput? Zašto dvaput?

Bili su čudovišta, rekao je Dorrigio Evans. Ne možete to shvatiti.

Novinar je pitao jesu li i žene i djeca bili čudovišta. I njihova nerođena djeca?

Radijacija, kazao je Dorrigo Evans, ne utiče na naredne generacije.

Ali to nije bilo pitanje i znao je to, a pored toga, nije znao da li je dejstvo radijacije preneseno. Neko mu je davno rekao da nije. Ili da jeste. Teško je bilo zapamtiti to. Ovih dana se oslanjao na nevjerovatno krhku pretpostavku kako je ono što je rekao ispravno, i kako je ispravno ono što je rekao.

Novinar je rekao da je napisao priču o preživjelima, kako ih je upoznao i snimio. Njihova patnja, kazao je, bila je užasna i doživotna.

Ne radi se o tome da vi ne znate *ništa* o ratu, mladiću, rekao je Dorrigo. Radi se o tome da ste naučili samo jednu stvar. A rat je mnogo toga.

Okrenuo mu je leđa. A poslije toga, ponovo se okrenuo prema njemu.

Uzgred, pjevate li?

Sad je Dorrigo pokušavao da izbacii iz sjećanja taj tužan, neugodan i iskreno sramotan razgovor, kao što je uvijek radio, tijekom, i obuhvatio je jednu Lynetteinu dojku, držeći bradavicu između palca i kažiprsta. Ali misli su mu lutale. Nema sumnje da će taj novinar zauvijek pričati tu priču, o ratnom heroju koji je, ustvari, ratoborna matora budala koja voli atomske bombe, i koja ga je na kraju pitala zna li pjevati!

Ali nešto u tom novinaru ga je podsjetilo na Garavog Gardinera, mada nije znao šta. Ne njegovo lice, ni ponašanje. Njegov osmijeh? Njegova drskost? Njegova odvažnost? Nervirao ga je, ali Dorrigo se divio njegovom odbijanju da se pokloni autoritetu slavnog ratnog heroja. Neka unutrašnja povezanost – integritet, ako vam se više sviđa. Insistiranje na istini? Nije znao. Nije mogao tačno ukazati na to što je slično, na neki pokret, na neku naviku. Obuzeo ga je čudan sram. Možda je bio nepromišljen. Ili je pogriješio. Više nije bio siguran ni u šta. Možda, od dana kad je Garavi prebijen, nije bio ni u šta siguran.

Trebao bih biti lešinasto čudo, prošaputao je u koraljnu školjku njenog uha, dio ženskog tijela koji je smatrao neizrecivo dirljivim, s tim nježnim, vijugavim vrtlogom, i koji mu je uvijek izgledao kao poziv na avanturu. Veoma nježno ju je poljubio u uho.

Trebao bi svojim riječima reći šta misliš, rekla je Lynette Maison. Riječima Dorriga Evansa.

Imala je pedeset dvije godine, zrela ali nepromišljena, i prezirala je sebe zbog uticaja koji je taj starac imao na nju. Znala je da ima ne samo suprugu, već i drugu ženu. I, sumnjala je, još jednu ili dvije druge. Nije imala čak ni zamamnu slavu da mu bude jedina ljubavnica. Nije razumjela sebe. Kiselo je vonjao na starost. Imao je sparušene dojke; njegovo vođenje ljubavi bilo je nepouzđano, ali ju je, na neki čudan način, potpuno ispunjavao. S njim se osjećala nepobitno voljenom. A ipak je znala da jedan dio njega – dio koji je najviše željela, dio koji je bio svjetlost u njemu – ostaje neuhvatljiv i nepoznat. U njenim snovima, Dorrigo je uvijek lebdio nekoliko palaca iznad nje. Često bi preko dana došlo do gnjeva, optužbi, prijetnji i hladnoće u odnosu s njim. Ali noću, dok je ležala pokraj njega, nije željela nikog drugog.

Nebo je bilo prljavo, govorio je, i osjećala je kako se sprema da se ponovo uzdigne. Uvijek se udaljavalo, nastavio je, kao da ni ono to nije moglo podnijeti.

7.

Kad su stigli u Sijam, početkom 1943, sve je bilo drugačije. Kao prvo, nebo je bilo čisto i nepregledno. Poznato nebo, ili je tako mislio. Bila je sezona suša, drveće je bilo golo, džungla otvorena, tlo prašnjavo. Kao drugo, bilo je hrane. Ne mnogo, ne dovoljno, ali glad se nije zapatila i glad nije počela da živi u stomacima i mozgovima ljudi kao neka luda stvar. Niti je njihov rad za Japance po-